

BẢO VỆ VÀ PHÁT HUY GIÁ TRỊ HÁT THEN TRONG AN TOÀN KHU (ATK) ĐỊNH HÓA, THÁI NGUYÊN

LÝ THỊ CHIÊN*

TÓM TẮT

An toàn khu (ATK) Định Hóa, Thái Nguyên là "Thủ đô kháng chiến chống Pháp", cũng là một trung tâm về hát Then tiêu biểu của vùng núi Việt Bắc. Then là một loại hình hát múa "thông thiên" đậm chất văn hóa dân gian truyền thống, như những bản trường ca nghệ thuật vừa có tính giáo dục, vừa làm say đắm lòng người. Hát Then trong ATK Định Hoá cần được bảo vệ, phát huy giá trị để góp phần đưa ATK Định Hoá thực sự trở thành một "điểm đỡ" về cội nguồn.

Từ khóa: Then; hát Then; Then văn; Then võ; xóc nhạc; ATK Định Hóa.

ABSTRACT

Safe Zone (ATK) Định Hóa (Thái Nguyên province) is Revolutionary Capital in France - Vietnam war, also a centre for Then singing in Vietnam north western area. Then is a ritual singing activity that rich folk culture and educational orientation, as well as emotional satisfactory. Then singing in Safe Zone ATK Định Hoá is needed to protect and promote to support ATK Định Hoá to be good destination of revolutionary remarks.

Key words: Then; Then singing; Then literature; Then martial arts; music shuffle; ATK Định Hóa.

Là một di sản văn hoá phi vật thể độc đáo của các tộc Tày, Nùng, Thái ở những tỉnh miền núi phía Bắc, như Thái Nguyên, Cao Bằng, Bắc Kạn, Yên Bái, Lạng Sơn... và một phần ở vùng Trường Sơn - Tây Nguyên, Then được lưu giữ, phát triển thành một không gian văn hóa "hát Then đàn tính" phong phú về thể loại, đa dạng về hình thức biểu diễn..., gắn liền với sự phát triển của các tộc người trong quá khứ và hiện tại. Then thường được dùng trong các nghi thức tín ngưỡng và còn được trai làng, gái bản hát giao duyên trong những đêm trăng thanh gió mát. Đàn tính để đệm cho các làn điệu Then thêm mượt mà, cuốn hút...

Ngày nay, trong xu thế hội nhập và phát triển, hát Then đàn tính như những bông hoa rừng mang hương thơm lan tỏa những giá trị văn hóa ra cộng đồng các dân tộc Việt Nam và đã phần nào đến với bạn bè quốc tế. Khó có thể đi tìm nguồn cội nguyên thủy của Then, nhưng trong nét văn hóa tương đồng từ ngàn xưa truyền lại thì người Tày, Nùng, Thái, Giáy... đã mang theo văn hóa của mình đi vào cuộc sống đậm đà bản sắc văn hóa miền sơn cước.

Trong vùng ATK Định Hóa, Thái Nguyên thì tộc người Tày và tộc Nùng chiếm tới 65% dân số toàn miền. Tại hầu hết 24 xã, thị trấn đều có các tộc Tày, Nùng định cư, đã góp phần tạo nên bản sắc văn hóa riêng của vùng.

Theo quan niệm dân gian, Then có nghĩa là Thiên, tức là "Trời", cũng được coi là điệu hát của thần tiên truyền lại. Chính vì thế, trong đời sống của người Tày cổ, Then được dùng trong những sự kiện trọng đại hay lễ cầu an, cầu mùa, gọi hồn... Đồng bào Tày quan niệm, những điệu Then giúp con người gửi lời cầu khẩn đến nhà trời. Thông qua những lời ca, tiếng hát, những điệu Then, âm hưởng của đàn tính mà người ta cầu cho mưa thuận gió hòa, mọi nhà bình an, yên vui, hạnh phúc...

Đi đôi với điệu Then da diết, ngọt ngào thì cây đàn tính là vật không thể tách rời, người Tày gọi cây đàn này là "ăn tính Then" (cái đàn Trời). Then là điệu hát của trời, cây đàn tính được trời ban cho người làm Then, là cầu nối giữa thế giới tâm linh và đời thực, giữa cõi trời và hạ giới, nên người làm Then phải am hiểu về phong tục tập quán. Các ông Then, bà Then luôn coi trọng việc kế thừa truyền thống của gia đình, truyền thống dân tộc và bảo vệ Then theo cách riêng của mình nhưng không làm mất đi giá trị và nét chung của Then.

Làn điệu Then bao giờ cũng tồn tại theo hai dòng: *Then văn* và *Then võ*. Then văn thường được thể hiện thiên về kể lể trong lời ca và người làm Then không dùng chân "xóc" nhạc. Còn Then võ lại có giai điệu rõ ràng, mạnh mẽ, sôi nổi và người làm Then dùng chân để "xóc" nhạc. Âm nhạc trong Then rất phong phú và mang tính trữ tình, sâu lắng của những lời tự sự về thiên nhiên, về con người và

* Ban Quản lý Khu di tích lịch sử - sinh thái ATK Định Hóa Thái Nguyên

được hòa vào cuộc sống. Đi đôi với làn điệu Then thì múa Then có tính chất phụ họa, nâng tầm làn điệu Then và kết nối với âm hưởng của đàn tính trở thành những “giá” Then hoàn chỉnh. Múa Then thường mang tính lễ thức. Mỗi điệu múa được thể hiện một cách nhịp nhàng, uyển chuyển, phong phú về động tác, phù hợp với tiếng đàn tính, lời ca Then, làm cho không gian lễ hội trang trọng hơn, cuốn hút hơn. Múa Then được thể hiện phù hợp với từng loại hình cụ thể trong cuộc sống đời thường, đời sống tâm linh, giao duyên, nhưng phổ biến nhất dưới ba hình thức: múa châu, múa sluong, múa nghi lễ.

Trên phương diện văn học, Then được xem như những bản trường ca về nghệ thuật biểu diễn văn hóa dân tộc, với các đoạn, chương móc xích với nhau, logic từ đầu đến cuối. Then mang tính huyền thoại gắn với những sự tích để răn dạy con cháu ăn ở có hiếu, có đức, như sự tích: con ve sầu, mụ yêu tinh (Dà Dỉn), núi hoa, núi tuyết. Về nghệ thuật thì đó là sự phong phú về cách trang trí bàn lễ, đồ lễ, kim ngân..., nhất là thể hiện trên chiếc mũ Then - Trên đó là sự miêu tả cuộc sống nơi thiên đình, với rồng cuộn, mây bay, hạc vàng óng ánh...

Hát Then và đàn tính luôn gắn bó, hòa quện vào nhau không thể tách rời. Theo truyền thuyết của đồng bào Nùng ở đây thì đàn tính trước kia có mười hai dây, khi âm hưởng cất lên sẽ khiến con người và vạn vật say mê, làm đảo lộn đất trời. Cũng vì mãi mê nghe tiếng đàn tính mà các thần tiên quên mất nhiệm vụ, vì thế Ngọc Hoàng đã tước bỏ mười dây của đàn, chỉ còn lại hai dây như bây giờ. Nhưng, tiếng đàn vẫn luôn da diết, nhẹ nhàng, khi tiếng đàn hòa quện với lời hát vẫn làm say đắm lòng người, cỏ cây, hoa lá. Điệu Then, đàn tính luôn phù hợp với mọi lứa tuổi, giới tính và càng được nâng lên tầm nghệ thuật khi thông qua các nghi lễ tín ngưỡng, văn nghệ quần chúng của đồng bào để cầu mong cho sự bình yên, no ấm, hạnh phúc của cộng đồng và mỗi con người.

Then vùng Định Hóa là sự kế thừa truyền thống văn hóa tộc người và dung hòa với điều kiện sống trong một môi trường đa dạng về văn hóa, nên có thể nói, nơi đây vốn sớm là vùng đất giao lưu của Then. Điều này minh chứng qua việc, hiện nay, trong bản, trong làng, các cụ già cao tuổi, những nghệ nhân vẫn tự trồng bầu lấy quả làm đàn tính. Những nghệ nhân vùng ATK Định Hóa thể hiện các loại hình nghệ thuật dân gian phong phú và đa dạng kết hợp giữa Then cổ và hiện đại, như biểu hiện qua các loại hình diễn xướng và cả độc diễn. Từ loại hình đạo cụ đa

dạng, trang phục truyền thống... được tái hiện giữa không gian và sắc thái của Then. Vì vậy, nghiêm nhiên nó được đặt trong một không gian trang nghiêm của các buổi lễ trọng đại, như: lễ xuống đồng đầu xuân mới hàng năm và bao giờ cũng được thể hiện trong màn khai hội giữa trung tâm ATK Định Hóa.

Khi hát Then đàn tính cất lên, người nghe như thấy ở đó có một chút của các làn điệu Then của Cao Bằng, Bắc Kạn, Lạng Sơn, Tuyên Quang và cả Then mới... Phải chăng, đây là lý do làm cho những nhà nghiên cứu (loại hình văn hóa này) khó nhận diện được nét đặc trưng riêng của từng vùng, miền. Dẫu vậy, vẫn có thể nói rằng, hát Then ở Định Hóa có một nét rất riêng, đã được chính những người Tày, người Nùng tiếp nối dòng chảy của văn hóa phía Bắc nói chung và văn hóa Đông Bắc nói riêng, để tạo nên sắc thái văn hóa đượm chất chiến khu, có sự đan xen, giao thoa nên nó sống mãi trong lòng người dân nơi đây.

Khu di tích quốc gia đặc biệt ATK Định Hoá được du khách trong nước và bè bạn bốn phương coi đây là một “điểm đỏ” về cội nguồn, song, sự gắn kết các giá trị văn hóa vật thể và phi vật thể vẫn chưa tương xứng, chủ yếu còn dừng lại ở các hoạt động tham quan di tích, nghiên cứu khoa học, chưa quan tâm đầy đủ các hoạt động biểu diễn. Để gìn giữ và bảo vệ những nét văn hóa truyền thống hát Then đàn tính mang đậm bản sắc văn hóa của người Định Hóa, rất cần bảo vệ sức sống của Then trong sự đồng hành với phát triển du lịch.

Hát Then đàn tính Định Hóa đã được các cấp, các ngành và nghệ nhân, hội viên nhiệt tình tham gia. Nhiều chương trình biểu diễn giao lưu được du khách cổ vũ, đón nhận, mở ra một sắc thái mới trong lĩnh vực bảo vệ di sản văn hóa, phát triển du lịch.

Năm 2007 cũng là năm “Du lịch quốc gia về nguồn” được tổ chức tại Thái Nguyên. Huyện Định Hóa đã thành lập Câu lạc bộ Dân ca các dân tộc, trong đó có một không gian cho những người yêu thích hát Then đàn tính, Sli, hát Lượn,... Những nghệ nhân cao tuổi tâm huyết đã dày công lưu giữ, nay có dịp được truyền dạy cho các thế hệ kế tiếp, đồng thời, mở rộng các làn điệu dân ca Sán Chay, Dao, Mông,... qua những cuộc thi, liên hoan nghệ thuật quần chúng, phổ biến trong các trường học, các đoàn thể thanh niên, phụ nữ và cả các em nhỏ..., đặc biệt, luôn trình diễn tại khu di tích lịch sử, đền thờ Bác Hồ ở ATK Định Hóa... Sau nhiều năm đi vào hoạt động, Ban Chủ nhiệm Câu lạc bộ, Ban Quản lý Khu di tích lịch sử - sinh thái ATK Định

Hóa (Thái Nguyên), chính quyền địa phương cùng nhiều hội viên cao tuổi đã dày công sưu tầm được rất nhiều làn điệu dân ca cổ, như: Phong thư, Cọi, Nàng ới, Ứ noọng nòn, điệu hát Bụt và nhiều bài Then cổ khác. Việc khôi phục các làn điệu dân ca, dân vũ của 8 tộc anh em vùng đất “Thủ đô gió ngàn” luôn được các cấp chính quyền khuyến khích, động viên nghệ nhân và nhân dân tham gia. Với phương châm khôi phục, gìn giữ phải gắn liền với phát huy, phát triển, làm sao cho làn điệu dân ca trở về với dân bản, sống tự nhiên trong đời thường, để chính người dân được nghe làn điệu Then qua sóng radio là sản phẩm do chính mình “làm ra”. Hiện nay, việc bảo vệ và phát huy loại hình nghệ thuật này đã được nhân rộng tại câu lạc bộ, đã đạt nhiều kết quả khả quan, các hội viên được giao lưu, học hỏi, sáng tạo và cho ra nhiều sáng tác mới. Bảo vệ để lưu giữ truyền thống, đồng thời cũng bảo vệ để phát triển du lịch là một hướng đi mới. Nhiều năm qua, Then đã cùng ATK Định Hóa luôn đồng hành và trở thành “món ăn tinh thần” không thể thiếu đối với khách tham quan du lịch khi đặt chân đến mảnh đất này.

Bên cạnh những làn điệu Then cổ mang đậm bản sắc dân tộc, ca ngợi tình yêu quê hương, đất nước, tình yêu đôi lứa, gắn liền với lao động sản xuất thì hình ảnh núi rừng chiến khu Việt Bắc, tiếng suối, tiếng gió rừng, tiếng chim muông gọi bạn, muôn hoa đua nở bốn mùa... đã xuất hiện trong những sáng tác mới. Các tác giả đã tái hiện trong thơ ca một cuộc sống hiện tại, với sự đa dạng của các nền văn hóa. Đặc biệt, các chủ đề sáng tác thường gắn với những cuộc vận động lớn trong cộng đồng luôn được xã hội quan tâm hưởng ứng, như các chủ đề ca ngợi về Đảng, Bác Hồ, xây dựng đời sống văn hóa, ca ngợi ATK và núi rừng Việt Bắc, ca ngợi cuộc sống hôm nay...

Để bảo vệ và phát huy giá trị của Then, lãnh đạo tỉnh Thái Nguyên rất chú trọng đầu tư thành lập Câu lạc bộ Dân ca của các tộc người. Trong đó, loại hình hát Then đàn tính đã đứng vững được tại các “sân chơi” văn hóa bổ ích với cuộc sống cộng đồng. Các tổ, đội văn nghệ dân gian của ATK, đội văn nghệ Tín Keo (xã Phú Đình), tổ văn nghệ dân gian ở thôn Khau Điều (xã Định Biên), làng văn hóa Bản Quyên (xã Điềm Mặc), 2 câu lạc bộ của Làng Chung, Đồng Môn (xã Trung Hội), thôn Nà Lọm (xã Phúc Chu), Câu lạc bộ Dân ca xã Bảo Linh... đã đóng góp rất lớn cho công tác bảo vệ và phát huy các làn điệu hát Then đàn tính ở địa phương. Điều đáng quan tâm, là khi các tổ, đội văn nghệ dân gian quần chúng ra đời đều có sự

tham gia của các thành viên nhỏ tuổi. Các em rất thích thú, say sưa tập luyện và đạt nhiều giải cao trong các kỳ hội diễn. Đây là một tín hiệu vui cho việc bảo vệ và phát huy giá trị của Then nói riêng và dân ca, dân vũ của huyện Định Hóa nói chung trong hiện tại và tương lai.

Ngoài ra, việc phổ biến những giá trị tinh hoa văn hóa truyền thống các tộc người còn được thực hiện dưới nhiều hình thức, như: phục vụ tham quan, du lịch theo yêu cầu, dưới mô hình sân khấu ngoài trời, phòng chờ, nghỉ ngơi của du khách... thì đương nhiên, chúng rất dễ bị tác động bởi sự phát triển của nền kinh tế thị trường, sự biến đổi của không gian và thời gian,... đã đặt ra cho công tác bảo vệ và phát huy giá trị các loại hình hát Then đàn tính rất nhiều khó khăn, nên cần được quan tâm đầu tư hơn nữa của các cấp, các ngành, nhất là đối với ngành chức năng tại địa phương và ý thức của người dân cùng chung tay gìn giữ, trân trọng tinh hoa di sản văn hóa các tộc người.

Có thể nói, Then đã có sức sống vượt thời gian và không gian, đã có tác động sâu sắc trong đời sống văn hóa của đồng bào các tộc người trong vùng, đã đi vào lòng người, hòa nhập với văn hóa chung của cả dân tộc.

Như vậy, sức sống và nét tinh hoa độc đáo của Then cần được tô thắm trong một bức tranh tổng thể về bảo vệ, phát huy giá trị di sản văn hoá dân tộc nói chung và di sản văn hoá của vùng cách mạng nói riêng, đang và rất cần được lan tỏa sức sống để động viên, cổ vũ, góp phần soi sáng trên bước đường bảo tồn, hội nhập và phát triển.

Ngày nay, chúng ta đang được sống trong một thế giới khoa học và công nghệ thông tin hiện đại, xu thế toàn cầu hóa đang lan tỏa cùng với sự du nhập rất nhiều luồng văn hóa ngoại lai, lớp trẻ cũng như du khách chưa quan tâm nhiều đến các loại hình văn hoá dân gian truyền thống, nhiều hội viên của các câu lạc bộ còn phải lo sản xuất,... Điều này có nguy cơ ảnh hưởng đến các giá trị văn hóa hát Then và đàn tính ít được lưu truyền. Vì thế, Ban Quản lý Khu di tích lịch sử - sinh thái ATK Định Hóa đã tìm hướng đi riêng trong việc bảo vệ, phát huy giá trị Then để tham gia phục vụ, giao lưu với du khách, phục vụ du lịch... Đó là hướng bảo vệ và phát huy giá trị hát Then đàn tính gắn với bảo vệ và phát huy giá trị khu di tích ATK Định Hóa (Thái Nguyên), góp phần phát triển du lịch bền vững./.

L.T.C

(Ngày nhận bài: 28/9/2015; Ngày phản biện đánh giá: 21/10/2015; Ngày duyệt đăng bài: 06/11/2015).